

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

ЯРОСЛАВ ТАРАС

АРХІТЕКТУРА ДЕРЕВ'ЯНИХ ХРАМІВ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ

КУЛЬТУРНО-ТРАДИЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Харків
«Фоліо»
2018

СТОП'ЯТДЕСЯТИЛІТНІЙ ДОСВІД ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САКРАЛЬНОЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

1.1. Огляд досліджень сакральної дерев'яної архітектури України

Досвід досліджень дерев'яних церков попередників на різних наукових рівнях вивчали свого часу вчені: до 1910 р.— Ф. Вовк¹, до 1919 р.— Д. Щербаківський (1921 р.)², до 1914 р.— В. Січинський (1926 р.)³, до 1926 р.— М. Драган⁴, до 1927 р.— М. Голубець (1935 р.)⁵. Цей досвід розглядали переважно при опрацюванні конкретного завдання з дерев'яної сакральної архітектури, рідше він був предметом окремого дослідження.

Академік О. Новицький зробив короткий історіографічний аналіз публікацій до 1920-х рр. щодо походження українських

¹ Волковъ Ф.К. Старинныя деревянныя церкви на Волыни // Матеріали по этнографіи Россіи.— СПб.: Изд. Русск. музея Импер. Александра III., 1910.— Т. 1.— С. 21–44.

² Щербаківський Д. Українські дерев'яні церкви (Короткий огляд розробки питання) // Збірник Секції мистецтв Українського наукового товариства в Києві.— К., 1921.— С. 80–82.

³ Січинський В. Українське дерев'яне будівництво й методи його дослідження // Sbornik I Sjezdu slovanskych geografů a etnografů.— Praha, 1926.— S. 361–366; Його ж. Дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст.— Львів: Збірки Національного музею, 1925.— С. 30–33.

⁴ Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форми: В 2 ч.— Львів: Національний музей у Львові, 1937.— Ч. 1.— С. 1–11.

⁵ Голубець М. Зарання дослідів над українським дерев'яним будівництвом // Записки ЧСВВ.— Львів, 1935.— Т. 6.— Вип. 1–2.— С. 70–84.

Зображення триверхих церков
в українських стародруках.
За В. Січинським. 1925 р.

⁶ Новицький О.П. До питання про походження дерев'яної сакральної архітектури // Ювілейний збірник на пошану академіка Д. Багалія.— К.: Українська академія наук, 1927.— С. 152–160.

⁷ Vavroušek B. Cirkevni památky na podkarpatské Rusi.— Praha: Nakladatelé Kvasnička a Hampl, 1929.— 22+70 (272 fot.) s.

⁸ Бабій Ю.А. Бойківська церква (спроба підходу до питання повстання та розвитку архітектурних форм) // Культура і мистецтво.— 1939.— № 1.— С. 18–35.

⁹ Січинський В. Історія українського мистецтва: В 2 т.— Нью-Йорк, 1956.— Т. 1: Архітектура.— С. 5–8.

¹⁰ Кармазин-Каковський В. Мистецтво лемківської церкви // Праці філософічно-гуманітарного факультету.— Рим: Український католицький університет ім. св. Климента Папи, 1975.— 308 с.; *Його ж.* Архітектура бойківської церкви // Записки НТШ.— Нью-Йорк—Філадельфія: Видання НТШ, 1987.— Т. ССІV.— С. 17–158.

¹¹ Логвин Г. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки.— К.: Мистецтво, 1968.— 462 с.; *Його ж.* Архітектура культових споруд (церкви і дзвіниці) // Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період).— К.: В-во Держбудвидав, 1957.— С. 208–231; *Макушенко П.И.* Народная деревянная архитектура Закарпатья (XVIII — начала XX века).— М.: Стройиздат, 1976.— 98 с.; *Юрченко П.Г.* Дерев'яна архітектура України.— К.: Будівельник, 1975.— 191 с.; *Його ж.* Дерев'яна архітектура // Історія українського мистецтва другої половини XVII–XVIII століття: В 6 т.— К.: УРЕ, 1968.— Т. 3.— С. 13–69; *Могитич І.Р.* Громадські споруди: Дзвіниці. Церкви // *Гошко Ю.Г., Кіщук Т.П., Могитич І.Р., Федака П.М.* Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст.— К.: Наук. думка, 1987.— С. 181–194, 206–236.

¹² Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України.— К.: Будівельник, 1976.— С. 12–16.

дерев'яних церков (грунтувався на невеликій кількості літературних джерел)⁶.

Огляд чеських досліджень дерев'яної архітектури Закарпаття до 1922 р. подав Б.Вавроушек⁷. Перегляд досліджень до 1937 р. щодо походження триверхої церкви зробив Ю. Бабій (1939 р.)⁸.

Поза межами України масштабний аналіз праць попередників з історії архітектури України, зокрема, досягнень у вивченні дерев'яної архітектури до 1950-х рр., подав В. Січинський у передмові до “Історії українського мистецтва” (1956 р.)⁹. Двічі робив спроби історіографії праць попередників щодо дерев'яних церков 1975-го та 1987-го рр. В. Кармазин-Каковський¹⁰, який і згадує праці П. Юрченка, С. Таранушенка, Г. Логвина, однак ні цих праць, ні інших, опублікованих до 1970–1980-х років, не аналізує; огляд літератури подає на підставі видань до 1940-го року і на основі аналізу попередників.

Дерев'яна сакральна архітектура була широко представлена у фундаментальних працях “Нариси історії архітектури Української РСР”, “Історія українського мистецтва”, “Всемирная история архитектуры”, однак аналізу праць попередників і досліджень українських учених діаспори та зарубіжних учених вони не містять.

Ці питання не порушують у пізніших наукових працях Г. Логвин, П. Юрченко, П. Макушенко, І. Могитич¹¹. Це пов'язано з існуванням ідеологічних застережень щодо вивчення сакральної тематики та табу на певних авторів, а також на відстоюванні тези, що всі дослідження почалися в радянські часи і що українська архітектура тісно пов'язана з російською.

Лише С. Таранушенку у фундаментальній праці “Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України” вдалося розглянути досвід досліджень дерев'яної архітектури до 1960 року. Водночас автор оминає роботи російських учених В. Стасова, І. Грабаря та інших, які вважали, що українське дерев'яне сакральне будівництво похідне від російського. Дослідник тільки наголошує, що в “цих виданнях віддається данина поваги російських прогресивних учених архітектурній спадщині братнього українського народу”¹²; як і попередники, С. Таранушенко не звертається до досліджень української діаспори та закордонних авторів. Водночас окремі дослідники не тільки вивчають архітектуру на етнічних українських територіях, а й роблять спробу аналізу праць попередників.

Польський учений Р. Бриковський, досліджуючи лемківську церкву, а пізніше всі українські дерев'яні церкви “на землях Речі Посполитої”, аналізує літературу з цієї теми до початку 1980-х рр., при цьому оминає праці багатьох українських ав-

торів¹³. Р. Балцарек¹⁴ через призму віденської школи мистецтва та місця в ній Ф. Заплетала та Й. Стржиговського робить огляд вивчення дерев'яних церков, особливої уваги надає західноєвропейським джерелам.

Поділ наукового поля на дві частини — територіально і за різними методологічними підходами до однієї теми — давав протилежні результати, що потребують аналітичного огляду та оцінки цих праць.

На початку 1990-х рр. почалися інтенсивні дослідження українського дерев'яного сакрального будівництва у Польщі, Словаччині й Україні, результатами яких стала велика кількість публікацій.

Література з української дерев'яної сакральної архітектури за 150 років у часовому й територіальному аспектах багата, і в цьому немає нічого дивного, адже церкви стали предметом зацікавленості дослідників з усіх країн, де після поділу земель опинились українські етнічні території. Це була зацікавленість не тільки мистецько-архітектурна, а й політична. Досвід історичних досліджень архітектури дерев'яних церков в Україні після Другої світової війни не вивчався. Те, що змогли зробити окремі вчені наприкінці XIX – на початку XX ст. для вивчення досвіду історичних досліджень, було “забуте”, відтак і невідоме наступним дослідникам та широкому загалові.

У наш час лише М. Гончаренко на підставі студіювання архітектури українських храмів за окремими працями кінця XIX – початку XX ст. зробив їх огляд і узагальнення¹⁵.

Повного аналізу історичних досліджень дерев'яної сакральної архітектури в мистецтвознавстві немає. Сьогодні не відомі наукові здобутки в дослідженні дерев'яної сакральної архітектури України, не проаналізовано науковий доробок за 150 літ і що треба вивчати в майбутньому та якими методологічними настановами треба користуватись, аби не повторити помилок минулого.

1.2. Вивчення генези української сакральної дерев'яної архітектури

Перші зацікавлення архітектурою та відомості про неї датуються часом появи України на історичній арені. Нашим будівництвом цікавилися грецькі вчені та мандрівники — Геродот, Діодор, Ксенофонт¹⁶; арабські купці Ібн-Даст та Ібн-Фадлан; візантійські та західноєвропейські духівники, письменники та хроністи, зокрема, Адам Бременський, Дитмар Мерзебурзький,

¹³ Brykowski R. Lemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpatkiej.— Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź: Ossolineum, 1986.— S. 24–29; Його ж. Drewniana architektura cerkiewna na Koronnych ziemiach Rzeczypospolitej.— Warszawa: Towarzystwo opieki nad zabytkami, 1995.— S. 64–67.

¹⁴ Balcárek P. Florian Zapletal, Josef Strzygowski a videňská škola dějin umění // Zapletal F. Život a Dilo.— Přerov: Museum Komenského v Přerově, p.o., 2006.— S. 139–150.

¹⁵ Гончаренко М. Досвід історичних досліджень архітектури українських храмів за вибраними працями кінця XIX – початку XX ст. // Архітектурна спадщина України.— К.: Українознавство, 1996.— Вип. 3.— Ч. 2: Питання історіографії та джерелознавства української архітектури / За ред. В. Тимофіска.— С. 213–219.

¹⁶ Krause J.H. Deimokrates // Hitte, Haus der alten Welt.— Jena, 1813.

¹⁷ Голубець М. Зарання дослідів...— С. 70–84.

¹⁸ Ковалевский А.П. Ал-Мас'уди о славянских языческих храмах // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений.— М., 1974.— С. 80; Його ж. Абу-л-Хасан'Алі ал-Мас'уди // Антологія літератур Сходу / Відп. ред. Астахов В.І.— Харків, 1962.— С. 445.

¹⁹ Уваровъ А.С. Обь архитектуръ первыхъ деревянныхъ церквей на Руси // Труды II Археол. съезда в Петербургѣ.— СПб., 1876.— Т. I.— С. 1–24.

²⁰ Січинський В. Чужинці про Україну.— Львів: Світ, 1991.— 93 с.

²¹ Боплан Г.Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнеться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн.— К.: Наук. думка – Кембрідж: Укр. наук ін-т, 1990.— С. 27–28.

²² Алепський П. Подорож патріарха Макарія // Життя і знання.— Львів, 1935.— Ч. 4–12; 1936.— Ч.1–8.

Дерев'яні церкви на деревориті
Крехівського монастиря 1699 р.
Гравюра Д.Сінкевича

Прокопій, Маврикій¹⁷. Одну з перших згадок про язичницьке храмове будівництво східних слов'ян знаходимо в арабського письменника X ст. Ал-Мас'уди в розділі “Повідомлення про будинки, шановані у слов'ян”¹⁸.

Згадки про церкви, інколи з рисунками, також подають пізніші мандрівники Україною — Гетеріс, Гекстгавзен, Вердум, Краттер та ін. Їхні описи зібрані й проаналізовані у працях О. Уварова¹⁹ та В. Січинського²⁰. Особливо зацікавились Україною у XVII–XVIII ст. Тоді пильну увагу на церкви звернули Л. Міллер, Г.-Л. де Боплан²¹. Але найбільше зацікавлення українським сакральним будівництвом, зокрема, дерев'яним, виявив Павло Алепський, який подорожував Україною з антиохійським патріархом Макарієм у 1654–1656 рр.²²

У період розквіту українського штихарства від 1623 р. і до середини XVIII ст. українські церкви стають об'єктами уваги штихарів Афанасія Клирика, Прокопія, Никодима Зубрицького, Діонісія Сінкевича, Іларіона Мигури, Леонтія Тарасевича, Інокентія Мирського, Йосипа Гочемського, які в мініатюрах і гравюрах досить точно передають нам сакральні споруди того часу. Особливо цікавими є рисунки будов Києво-Печерської Лаври 1661 і 1702 років, Мазепині церкви І. Мигури 1706 р.,

рисунки головної церкви в Лаврі, Почаївський монастир О. Гочемського, Крехівський монастир Д. Сінкевича. Ці джерела докладно проаналізував з позиції архітектури В. Січинський²³. Завдяки М. Груневегу, Д. Сінкевичу ми маємо загальне уявлення про об'ємно-планувальні вирішення сакральних об'єктів цього періоду²⁴.

У 1830–40-х рр. для популяризації Галичини з'являється низка видань, що репрезентують її в образах краєвидах, подано також зображення церков. Ці видання почалися з рисунків К.В. Келісінського²⁵, десяти зошитів Петра Піллера²⁶, Мацея Стечинського²⁷ та збірки найгарніших і найколеритніших околиць Галичини, що їх зарисував А. Лянге, а за ним П. Піллер виконав літографії²⁸.

Красназавчі та етнографічні альбоми, у яких також є зображення церков, з'являються і на Східній Україні. Найціннішими з цього погляду є альбоми лікаря Домініка П'єра де ля Фліза²⁹. Підвищений інтерес до дерев'яного сакрального будівництва України в середині ХІХ ст. зумовлений історичними чинниками, зокрема, загальною атмосферою піднесення українознавства. Це був час переходу до капіталізму, пожвавлення національно-визвольного руху, панування в Європі, зокрема, і в Україні, ідей

²³ Січинський В. Архітектура в стародруках.— Львів: В-во НМ у Львові, 1925.— 6+XXV+20 с.: іл.

²⁴ Ісаєвич Я. Мандри Мартина Груневега — маловідомий німецький опис України на переломі ХVI–ХVII ст. // Німецькі колонії Галичини.— Львів: Манускрипт, 1996.— С. 33–42; Головацький Я. Монастирі Юго-Западної Росії вообщє и Креховский монастирь.— СПб., 1865.— 15 с., ил.; Січинський В. Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 р.— Львів: [Б.в.], 1923.— 24 с.

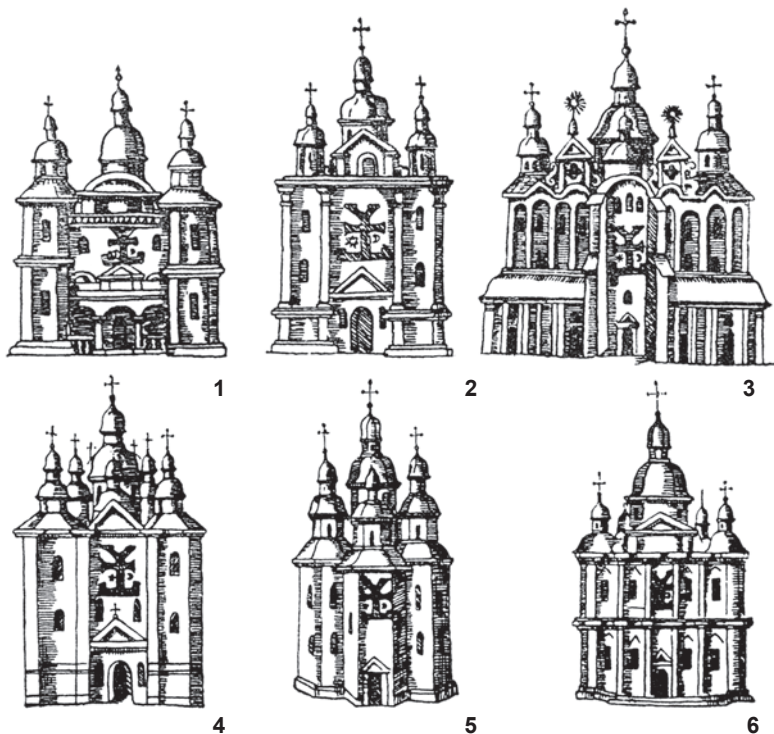
²⁵ Kiliński K.W. Album.— Poznań: Nakł. I.K.Zupańskiego, 1832, 1855.

²⁶ Galizja w obrazach: Galleryja Litografowanych widoków okolic i najznakomitszych zabytków w Galicji.— Lwów: Litogr. P. Pillera, 1838.— 73 tabl. w XII Zesz.

²⁷ Stęczyński M.B. Okolice Galicyi.— Lwów: Nakł. Kajetana Jabłońskiego, 1847.— 157 s. + 16 s.

²⁸ Zbiór najpiękniejszych i najinteresowniejszych okolic w Galicyi / Rysował A. Lange.— Lwów: Litogr. P. Pillera, 1823.— 37 tabl.

²⁹ Де ля Фліз Д.П. Альбоми: В 2 т.— К.: Ін-т української археології та джерелознавства, 1996.— Т. 1.— С. 71, 135, 138–140.

Храми Мазепиної фундації з мідериту І. Мигури. 1705–1706 рр. За В. Січинським. 1925 р. 1–3. Богоявленський Братський, Микільський і Успенський Печерський собори у Києві. 4–6. Хрестовоздвиженський собор у Полтаві, Всіх Святих надбрамна церква Києво-Печерської Лаври, Троїцький собор Троїцько-Ільїнського монастиря в Чернігові

